

ĮSTATYMO SAMPRATA

Dr. Petras Ragauskas

Teisės instituto Teisinės sistemos tyrimo skyrius
Gedimino pr. 39/Aukštoji g. 1, LT–01109 Vilnius
Telefonas 210 16 67
Elektroninis paštas petras@teisinst.lt

Pateikta 2005 m. kovo 14 d.

Parengta spausdinti 2005 m. gegužės 26 d.

Pagrindinės sąvokos: įstatymas, įstatymo požymiai, konstitucija.

S a n t r a u k a

Terminas „įstatymas“ vartojamas keliomis prasmėmis. Apie įstatymus kalbame kaip apie bendras taisykles, kaip apie teisės normas fiksuojančius aktus, kalbame ir kaip apie specifinę teisės normų aktų kategoriją – „įstatymą griežtąja prasme“. Tačiau netgi „įstatymas griežtąja prasme“ nėra apibrėžiamas vienareikšmiškai. Teoriniu lygmeniu kyla nemažai ginčų dėl to, ar vienas arba kitas konkretus požymis priskirtinas įstatymui. Nuo seno bene daugiausia ginčų kelia įstatymo bendrumo požymis. Pastaruoju metu plačiai išplitus konstitucionalizmo idėjoms, vis daugiau abejonių kyla ir dėl „tradicinių“ požymių – aukščiausia teisinė galia, pirminis aktas ir pan.

Šiame straipsnyje įstatymo sampratą (faktiškai įstatymo požymius, per kuriuos ta samprata atsiskleidžia) stengiamasi analizuoti kompleksiskai, t. y. integruojant ne vien teorinį (kas buvo daroma nuo Antikos laikų), bet ir pozityvųjį teisinį aspektą. Taigi remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucija bandoma įvertinti ir pagrįsti, ar tam tikri „teoriniai“ įstatymo požymiai turi adekvatų teisinį turinį ir gali būti laikomi teisiškai reikšmingais įstatymo požymiais. Atlikus įstatymo požymių analizę, straipsnio pabaigoje pateikiama įstatymo samprata pirmiausia grindžiama galiojančia Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Nors apie „įstatymą“ teisininkai dažniausiai rašo kaip apie savaime suprantamą dalyką, kuriam nereikia papildomų paaiškinimų, terminas „įstatymas“ (kaip ir kai kurie kiti teisiniai terminai) nėra vienareikšmis.

Tiesa, galima pasidžiaugti bent tuo, kad lietuvių kalboje, kitaip nei lotynų („*lex*“), prancūzų („*loi*“) ar rusų („*закон*“), šis terminas turi išskirtinai teisinę prasmę (anglų kalboje šiuo požiūriu dar blogiau [1, p. 1–12]). Neverta abejoti – painiavos dėl to mažiau.

Suprantama, kai kalbame apie „įstatymų leidybą“ (kuri yra sąmoninga ir tikslinga žmonių veikla), nebūtina gilintis į įvairias „įstatymo“ sampratas, nesusijusias su pozityviaja teise¹ bei žmonių

¹ F. von Hašeko teigimu, „termino „pozityvus“ vartojimas teisės atžvilgiu kildinamas iš lotynų *positus* („nustatytas“) arba *positivus*, kuriais buvo verčiamas graikų *thesei*, apibūdinantis žmogaus tikslingos valios kūrinius kaip kontrastą tam, kas nėra taip sukurta, o yra atsiradę *physei*, gamtiniu būdu. Pastangos visą teisę kildinti iš tikslingo sumanymo aiškiai matomos nuo pat šiuolaikinio teisinio pozityvizmo pradžios – nuo Th. Hobbeso „*non veritas sed auctoritas facit legem*“ ir nuo to, kad įstatymą jis apibrėžia kaip „įsaką to, kuris turi įstatymų leidimo galią“. Turbūt atviriausiai šią idėją išreiškė J. Benthamas savo teze, kad „visą teisės sistemą sudaro [...] dvi šakos – viena vertus, yra steiginiai, kurie buvo sukurti deramai įgalintų ir kompetentingų rankų. [...] Šią teisės šaką galima išskirti [...] įvardijant ją kaip *realią* teisę, kaip realiai egzistuojančią, įstatymų leidėjo sukurtą teisę; Anglijos teisės sistemoje ji jau išskiriama *statutinės* teisės pavadinimu. [...] Kita vertus, kitai šakai priklausantys steiginiai [...] gali pavadinti nerealia, realiai neegzistuojančia, įsivaizduojama, išsigalvota, tariama, teisėjų kuriama teise. Anglijos teisės sistemoje šią šaką apibūdina neišraiškūs, netikslūs ir netinkami *bendrosios* ir *nerašytosios* teisės pavadinimai“. Būtent iš Benthamo J. Austinas perėmė idėją, kad „visą teisę nustato sąmoninga būtybė“ ir kad „negali būti teisės be įstatymų leidėjo akto“. Šia pamatine pozityvizmo idėja iš esmės remiasi ir labiausiai išplėtotą šiuolaikinę jo atmaina – H. Kelseno teisinis pozityvizmas,

veikla ją kuriant. „Su pozityviaja teise nesusiję įstatymai“ ir „įstatymai, nelaikomi pozityviosios teisės šaltiniu“, arba „ne žmonių sukurti įstatymai“ yra gana skirtingos kategorijos. Juk pastarieji gali daryti didelę įtaką pozityviųjų įstatymų leidybai ir būti labai glaudžiai susiję su pozityviosios teisės formavimu.

Antai vienas žymiausių autorių, padaręs milžinišką įtaką viduramžių mąstymui, Tomas Akvinietis, skyrė keturias termino „įstatymas“ reikšmes (atitinkamai ir teisės rūšis): amžinąjį įstatymą („*lex aeterna*“), prigimtinį įstatymą („*lex naturalis*“), žmogiškąjį įstatymą („*lex humana*“) ir dieviškąjį įstatymą („*lex divina*“) [4, I^a–IIae q. 91 pr.]. Tik dvi iš jų – *lex humana* ir *lex divina* – gali būti vertinamos kaip pozityviosios teisės reiškimo formos. Vargu ar kas galėtų pagrįstai prieštarauti teiginiui, kad *lex divina* „leidžiamas“ ne Lietuvoje (bent jau tol, kol nepradėsime polemizuoti su skeptikais, kurie apskritai abejoja iš paties pavadinimo išplaukiančia šių įstatymų kilme). Vadinasi, tiesiogiai jis nelaikytinas šio darbo objektu. Taigi kaip tyrimo objektas lieka tik žmogiškasis įstatymas („*lex humana*“), kurį pats Tomas Akvinietis apibūdina kaip „proto įsaką dėl bendrojo gėrio, paskelbtą to, kuris rūpinasi bendruomene“¹.

Vis dėlto nors tiesiogiai nepriskirtinos šio darbo objektui, visos T. Akviniečio įvardytos „įstatymų“ rūšys gali būti labai svarbios vertinant *lex humana* formavimosi ypatumus (kitai sakant, įtaką šiai įstatymų rūšiai daro ir amžinoji, dieviškoji bei prigimtinė teisė). Jis pats *lex aeterna* traktavo kaip visų kitų įstatymų šaltinį, o *lex divina* arba *lex naturalis* prieštaraujantis pozityvusis žmogiškasis įstatymas („*lex humana*“), jo manymu, ne tik nėra privalomas, bet ir neturėtų būti įgyvendinamas (t. y. faktiškai jis nėra įstatymas).

Panaši nuostata būdinga beveik visiems autoriams, pripažįstantiems, kad šalia pozityviosios teisės egzistuoja ir nepozityvioji teisė.

Taigi nors įstatymas matomas kaip pozityviosios teisės pasireiškimo forma, jos turiniui įtakos gali turėti ir nepozityvioji teisė.

Įstatymo sampratos aptarimas neišvengiamai susijęs su jo požymių analize. Būtina atsižvelgti į tai, kad įstatymas (vadinasi, ir jo požymiai) gali būti analizuojamas keliais skirtingais lygmenimis: *bendruoju teoriniu* (kaip visuotinė, ir filosofijai, ir sociologijai, ir teisei, ir daugeliui kitų socialinių mokslų tinkanti sąvoka), *teisiniu* (kaip konkrečioje valstybėje galiojančius formalius „įstatymui – teisės aktui“ keliamus reikalavimus integruojanti sąvoka) arba *teisiniu-teoriniu* (bendro pobūdžio teorinę sampratą susiejant su „įstatymui – teisės aktui“ keliamais formaliais teisiniais reikalavimais). Šiame straipsnyje įstatymo požymiai bus analizuojami būtent pastaruoju lygmeniu.

Šiandien termino „įstatymas“ prasmės neįmanoma tinkamai suvokti neatsižvelgus į teisės moksle ir praktikoje daromą „įstatymo formaliają prasmę“ („formalusis įstatymas“) ir „įstatymo materialiają prasmę“ („materialusis įstatymas“) išskyrimą².

Materialiuoju įstatymu dažniausiai laikomas norminis teisės aktas. Kitaip tariant, aktas (rašytinis dokumentas), kuriame išreiškiamos bendro pobūdžio normos [5, p. 70; 6, p. 25]. Tačiau tai tik materialusis įstatymas „siaurąja prasme“. Plačiąja prasme materialusis įstatymas gali būti tapatinamas su teisės normomis – bendro pobūdžio elgesio taisyklėmis, – nesiejant jų raiškos su rašytine forma (juk sprendžiant turinio klausimus forma neturėtų nieko lemti). Būtent šia prasme įstatymas buvo suprantamas ir T. Akviniečio, ir J. J. Rousseau, ir daugelio jų amžininkų bei pirmtakų (beje, ši samprata atspindi ne tiek asmeninę poziciją, kiek laikmetį: iki rašytinės teisės suklestėjimo įstatymas praktiškai buvo visiems vienodai taikomos taisyklės sinonimas). Šia – bendro pobūdžio elgesio taisyklių – pra-

kuriame postuluojama, kad „normos, reguliuojančios žmogaus elgesį, gali kilti tik iš žmogaus valios, o ne iš jo proto“ [2, p. 73]. Tiesa, reikia pabrėžti, kad pats J. Austinas terminą „*positive law*“ kildino ne iš lotyniško „*positus*“ (nustatytas), bet iš angliško „*position*“ (užimama padėtis), mat taisyklių pozityvumą, jo manymu, lėmė būtent tai, kad priešingai nei prigimtinės teisės („*law of God*“) normos, jos egzistuoja dėl jas išleidusių politiškai valdančių asmenų užimamos padėties („*law existing by position*“) [3, p. 400–401].

¹ Plg.: „[...] Et sic ex quatuor praedictis potest colligi definitio legis, quae nihil est aliud quam quaedam rationis ordination ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet, promulgate“ [4, I^a–IIae q. 90 a. 4 co.].

² „Žodis „įstatymas“ turi dvi reikšmes. CK šis žodis vartojamas abiem reikšmėmis. Pirma, materialiuoju požiūriu šiuo žodžiu gali būti žymima kiekviena elgesio taisyklė, t. y. teisės norma, nustatyta valstybės. Šiuo atveju žodis „įstatymas“ vartojamas kaip žodžio „teisės aktas“ sinonimas. Pavyzdžiui, šitaip žodis „įstatymas“ vartojamas CK 1.6 straipsnyje. Antra, formalioju požiūriu „įstatymas“ reiškia Seimo priimtą teisės aktą. CK 1.3 straipsnio 1 dalyje žodis „įstatymai“ pavartotas formalioju požiūriu, t. y. omeny turimi kiti Seimo priimti teisės aktai, išskyrus Konstituciją ir patį CK“ [5, p. 70].

sme terminas „įstatymas“ buvo labai plačiai vartojamas dar Senovės Graikijoje¹. Įdomu pabrėžti ir tai, kad neretai nerašyti įstatymai buvo vertinami labiau už rašytuosius².

Taip suvokiamų įstatymų reikšmė yra didelė. Juk visuomenėje gyvenantis žmogus yra ne tik tikslingai veikianti, bet ir tam tikromis taisyklėmis besivadovaujanti būtybė³. Dar daugiau, kai kas mano, kad sėkmė žmogų apskritai lydi ne todėl, kad jis žino, kodėl būtina laikytis taisyklių, ir ne todėl, kad jis gali jas visas išreikšti žodžiais, o todėl, kad jo mąstymas arba veiksmas vyksta pagal tokias bendro pobūdžio taisykles, kurios susiklostė atrankos proceso metu ir atspindi išties kartų patirtį [10, p. 27].

Būtent bendras įstatymo pobūdis užtikrina, kad jis bus teisingumo priemonė, o įstatymo, kaip bendros elgesio taisyklės, taikymas leidžia užtikrinti asmenų lygybę. Juk „įstatymas gali būti blogas, neteisingas, bet jei jis suformuluotas abstrakčiai, pavojus sumažėja iki minimumo“ [11, p. 212–213]. Tik normų bendrumas asmenis veiksmingai apsaugo nuo valdžios savivalės ir despotizmo. Todėl būtina, kad kiekvienas konkretus sprendimas būtų paremtas nuo konkrečių asmenų atsietu įstatymu. Valdymas individualiais aktais visada potencialiai susijęs su tironija (tegul ir daugumos; vien nuo to ji netampa nei teisingesnė, nei lengviau pakeliama).

Atsiradus įstatymų leidybai (kaip sąmoningam ir tikslingam valdžios veikimui kuriant bendro pobūdžio taisykles), padėtis pasikeitė. Nuo tos dienos netgi įstatymo bendrumas (kaip tam tikras abstrakcijos lygis) nebegarantuoja apsaugos nuo šališko traktavimo. Juk jei turime „dirbtinį“, o ne „paprotingą“ įstatymą, panaudoję tam tikrų abstrakcijų seką, nesunkiai galime „nusitaikyti“ į vieną konkretų asmenį. Tai juo labiau įmanoma tada, kai pačios taisyklės gali būti gana lengvai ir greitai keičiamos⁴. Todėl kyla konceptualus klausimas: ar „formalus“ bendrumas yra pakankamas pagrindas konstatuoti, kad viena arba kita taisyklė yra materialusis įstatymas? Gal derėtų papildomai reikalauti, kad bendrumas būtų ne tik „formalus“, bet ir „faktinis“? O galbūt dar daugiau – įstatymu tegali būti laikoma tik tokia taisyklė, kuri, anot J. Rawlso, priimta „už nežinojimo uždangos“ [12, p. 12, 137 et al.]. Istorija liudija, kad siekiant nešališkumo idealo nueita taip toli, jog ši funkcija būdavo pavedama svetimšaliams ir piliečiai apskritai netekdavo galimybės patys sau kurti įstatymus⁵.

Atrodo, kad toks reikalavimo absoliutinimas vargu ar prasmingas. Juk „ne šventieji puodus lipdo“: įstatymų projektus rengia, juos tobulina, svarsto ir priima žmonės. Žmonės, kuriems (arba bent jau jų draugams, pažįstamiems, artimiesiems) tie įstatymai taip pat taikomi. Taigi jie tikrai negali būti už jokios „uždangos“. O jei kartais ir yra, tai tik atsitiktinai. Juo labiau tai neįmanoma šiuolaikinėse demokratijose susiklosčiusio politinio proceso, kurį gana ryškiai išskiria glaudus sprendimų priėmimo ryšys su interesų grupių atstovavimo sistema, sąlygomis.

Kita vertus, neturime pagrindo atsakyti ir principinės nuostatos, kad įstatymą turėtų sudaryti nuo konkrečių tikslų nepriklausomos taisyklės. Taisyklės, kurios taikomos neribotam būsimų atvejų skaičiui, kurios, apibrėždamos ginamą kiekvieno individo valdą, leidžia klostytis tokiai veiksmų tvarkai, kuriai esant individai gali veiksmingai planuoti savo veiksmus [10, p. 129]. Kitaip tariant, teisinio tikrumo principas yra *tiesiogiai susijęs* su įstatymo samprata⁶. Tai principas, kurį užtikrinus sudaromos sąlygos pasiekti bendruosius įstatymo (kaip socialinio regulatoriaus) tikslus: laisvę, lygybę ir teisingumą. Dėl šios priežasties vadinti „įstatymu, kaip bendro pobūdžio taisykle“, taisyklę, kuri buvo projektuota konkrečiam asmeniui ir konkrečiai situacijai, nepagrįsta.

Taigi reikalavimo sprendimus priimti „už nežinojimo uždangos“ praktinis utopiškumas ir šio utopiškumo nulemtas jo atmetimas anaiptol nereiškia, kad vienam konkrečiam atvejui ciniškai pritari-

¹ Plg.: „Liejasi Mūzoms iš lūpų žavusis jų balsas, apgieda / Jos ir įstatymus, skirtus visiems, ir šlovina kilnų / Būdą dievų nemirtingų, kai skambiai balsu uždainuoja“ (išskirta mano – P. R.) [7, p. 11].

² Plg.: „[...] siekiantys to, kas teisinga, siekia bešališko tarpininko; įstatymas ir yra bešališkas tarpininkas. Be to, svarbesni už rašytinius įstatymus ir susiję su reikšmingesniais dalykais yra paprotiniai įstatymai, tad jei žmogaus valdžia yra saugesnė už rašytinių įstatymų valdžią, vis dėlto taip nėra paprotinių įstatymų atžvilgiu“ [8, p. 172].

³ Ši „tiesa“ atspindėta ir pirmajame lietuviškame sociologijos vadovėlyje („Kur tik yra socialinis gyvenimas, ten visur mes randame teisę veikiant“ [9, p. 211]).

⁴ Pavyzdžiui, norint šiandien Respublikos Prezidentu „išrinkti“ konkretų asmenį, pakaktų numatyti dvi sąlygas: „Respublikos Prezidentu gali būti renkamas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis Lietuvos Respublikos pilietis, anksčiau ėjęs Seimo Pirmininko arba Ministro Pirmininko pareigas“. Priėmus tokią pataisą, nekiltų jokių abejonių dėl to, koks vienintelis konkretus asmuo galėtų būti Lietuvos Respublikos Prezidentu (nors formaliai norma būtų bendro pobūdžio!).

⁵ Pasak J. J. Rousseau, daugelis graikų miestų turėjo paprotį įstatymų kūrimą patikėti svetimšaliams. Tą paprotį dažnai mėgdžijo naujųjų laikų italų respublikos. „Taip pat pasiėgė ir Ženevos respublika, ir ji negali skųstis rezultatais“ [13, p. 171].

⁶ Plg.: „[...] įstatymų leidėjas turi įgaliojimus įstatymu nustatyti, [...] nustatydamas Seimas yra saistomas Konstitucijos, taigi ir joje įtvirtinto teisinės valstybės principo, suponuojančio teisinį tikrumą, stabilumą, teisėtų lūkesčių apsaugą“ [14, motyvuojamosios dalies II. 6 punktas].

kytas įstatymo formą turintis aktas gali būti laikomas įstatymu¹. Šios išvados neturėtų pakeisti netgi tai, kad „įstatymą“ taikant konkrečiu atveju siekiama kilniausių tikslų. Kaip teisingai pažymėjo D. Hume'as, tikri įstatymai atsižvelgia tik į kai kurias esmines jų taikymo atvejų aplinkybes, bet nepaiso paliestų asmenų charakterių, jų padėties, ryšių ir kitų konkrečių padarinių, kuriuos gali sukelti šių įstatymų taikymas konkrečiu atveju. Jie be gailėsčio atima iš geradarijo visą jo turta, jeigu jis buvo įgytas be deramo nuosavybės titulo, ir perduoda jį savanaudiškam šykštuoliui. Netgi bendrieji visatos dėsniai, nors sukurti su begaline išmintimi, negali išvengti viso blogio ar nepatogumų kiekvienu specifiniu atveju².

Šis reikalavimas taikomas bent jau tol, kol materialusis įstatymas suprantamas kaip lygybės ir teisingumo matas. Todėl esminiu materialųjį įstatymą žyminčiu bruožu reikia laikyti ne tik formalų, bet ir faktinį taisyklės bendrumą. Kaip rašė J. J. Rousseau: „tvirtindamas, kad įstatymų objektas visada yra bendro pobūdžio, aš noriu pasakyti, kad įstatymas pavaldinius traktuoja kaip visumą, o veiksmus – kaip abstrakčius, bet niekada žmogaus netraktuoja kaip individo arba kaip atskiro poelgio. Todėl įstatymas gali numatyti privilegijas, bet jis negali suteikti jų jokiam konkrečiam asmeniui“ [13, p. 168].

Pagaliau įstatymo bendrumo požymis gali būti grindžiamas ir tuo, ką L. Duguit vadina „racionali argumentu“: termino „įstatymas“ vartojimas taip jau susiklostė, kad jis išreiškia objektyviają teisę, tam tikrus nuo atskirų asmenų valios nepriklausančius dėsningumus. Todėl jame ir tegali būti tik bendrosios normos [11, p. 208–209].

Nepaisant to, šios idėjos nėra palaikomos vienbalsiai.

Štai vieni žymiausių XIX a. pabaigos vokiečių teisės mokslininkų G. Jellinekas ir P. Labandas teigia, kad materialieji įstatymai (ką jau kalbėti apie formaluosius!) gali būti ir specialaus pobūdžio. Materialiuoju įstatymu jie laiko bet kokią nuostatą, sukuriančią naują privalomą (taigi ir individualią) taisyklę, kurios nebuvo ankstesnėje teisinėje tvarkoje [11, p. 215]. Kitaip tariant, nepaisydami išvardytų „vertybinių“ argumentų, pirmenybę suteikia privalomos nuostatos originalumui, o ne bendrumui. Nuorodų į bendrumo požymį neraskime ir mūsų Konstitucinio Teismo nutarimuose. Netgi į įstatymo apibrėžimą šį požymį įterpęs prof. A. Vaišvila tarp toliau detalizuojamų požymių jį aptarti... pamiršta [16, p. 247–248]. Galimas šio „užmaršumo“ priežastis atskleidžia rusų profesorius A. Mickevičius, kurio teigimu, „įstatymas visada priimamas kaip norminis, t. y. teisės normas nustatantis, keičiantis ar naikinant, aktas. Iš esmės tai bendrai pripažinta valstybių praktika“ [17, p. 145].

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad ir teismas, ir mokslininkai kalba ne apie materialųjį (ar juo labiau – idealų, „teorinį“) įstatymą. Jie turi omenyje įstatymą kaip pozityviosios teisės formą. Kaipgi yra pagal mūsų pozityviają teisę: ar čia taisyklių bendrumas yra įstatymo požymis, ar tik „bendrai pripažinta praktika“? Teisiniu požiūriu aiškų atsakymą į klausimą, ar bendrumas yra požymis, ar tik „bendra praktika“, galėtų duoti tik mūsų konstitucinė tvarka (juk iš jos įstatymai gauna savo galią, ji apibrėžia įstatymų išleidimo sąlygas [18, p. 191–193]).

Pirmiausia reikia pasakyti, kad galimybė įstatymu pripažinti bet kokią (t. y. ir individualią) taisyklę nėra toks jau „nekaltas“ dalykas – juo labiau kai tai vertinama ne kaip išskirtinis veiksmas (prof. A. Mickevičius), o kaip normali praktika (G. Jellinekas ir P. Labandas). Juk „įstatymu“ pradėjus vadinti kiekvieną parlamento sprendimą, nesvarbu, ar juo nustatoma taisyklė, ar tik sankcionuojamos konkrečios priemonės, akivaizdžiai kyla pavojus, kad bus prarastas dviejų atskirų funkcijų – administravimo (valdymo) ir įstatymų leidybos – skirtumo supratimas, o svarbiausia – jos liks tinkamai neatskirtos. 1789 m. rugpjūčio 26 d. Prancūzijos Žmogaus ir piliečių teisių deklaracija mus perspėja šito saugotis („Kiekviena visuomenė, kurioje neužtikrintas naudojimasis teisėmis ir nėra valdžių padalijimo, neturi konstitucijos“).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 29 straipsnyje įtvirtintas fundamentalus asmenų lygybės principas: „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs“. Čia pat labai aiškiai matyti ir du asmenų lygybės lygmenys: 1) lygybė įstatymui ir 2) lygybė teismui bei kitoms valstybės institucijoms ir pareigūnams. Kadangi teismas bei kitos valstybės institucijos yra *ne suverenios*, o tik įstatymus *įgyvendinančios* institucijos³ (*sic!*), jų pareiga užtikrinti lygybę yra ne kas

¹ Čia pavyzdžiui galėtų būti su generalinio prokuroro skyrimo ir atleidimo tvarka susiję Seimo priimti įstatymai, kuriuos Konstitucinis Teismas pripažino prieštaraujančiais Konstitucijai [14].

² Plg.: „All the laws of nature, [...] as well as all civil laws, are general, and regard alone some essential circumstances of the case, without taking into consideration the characters, situations, and connexions of the person concerned, or any particular consequences which may result from the determination of these laws in any particular case which offers. They deprive, without scruple, a beneficent man of all his possessions, if acquired by mistake, without a good title; in order to bestow them on a selfish miser, who has already heaped up immense stores of superfluous riches. [...] Even the general laws of the universe, though planned by infinite wisdom, cannot exclude all evil or inconvenience in every particular operation“ [15, p. 58].

³ Plg.: „Lietuvos Respublikos Vyriausybė vykdo įstatymus ir Seimo nutarimus dėl įstatymų įgyvendinimo [...]“ (žr. Konstitucijos 94 str. 2 p.); „Teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo“ (žr. Konstitucijos 109 str. 3 d.); „Iš Konstitucijos 67

kita, kaip *vienodas įstatymų taikymas*. Taigi lygybė teismui ir kitoms valstybės institucijoms yra tik lygybės įstatymui¹ išvestinė: jei įstatymas užprogramuotą nelygybę, taikydamos tą įstatymą šios institucijos ją plėstų toliau.

Savo ruožtu lygybė įmanoma tik tada, kai visi į tokią pačią padėtį patekę asmenys vertinami vienodai. Tačiau *tik bendra taisyklė, o ne individualūs paliepimai gali užtikrinti, kad su teisės subjektais bus elgiamasi vienodai*, t. y. jie bus vertinami kaip lygūs ir vienodomis sąlygomis įgis tiek pat ir tokių pačių teisių bei pareigų. Taip yra ne tik todėl, kad konkrečius sprendimus priimančios pareigūnai gali būti šališki, bet ir dėl to, kad jie negali būti vienodai lygūs, jei neturi etalono, pagal kurį privalo elgtis (juk lygiai tas pats yra ir su savarankiškai (be įstatymų leidėjo pagalbos) teisę „atrandančiu“ teismu precedentinėje sistemoje: kartą „savavališkai“ pritaikyta taisyklė tampa etalonu ir bendra taisykle visoms paskesnėms byloms spręsti.)

Vadinasi, įtvirtindama konstitucinį lygybės (įstatymui) principą, mūsų Konstitucija kartu nustato, kad įstatymai turi būti „lygus matas“ visiems asmenims – bendras elgesio taisyklės formuluojantys teisės aktai. Taigi įstatymų bendrumas yra būtinasis įstatymo požymis ne tik teorinės materialiojo įstatymo sampratos, bet ir nacionalinės „Lietuvos Respublikos įstatymo“ sampratos prasme.

Tiesa, tai, kad *pagal Konstituciją įstatymas* turi būti „lygus matas“, dar nereiškia, kad negali būti išimčių. Iš tiesų pasitaiko, kad įstatymu (ir ne tik pas mus, Lietuvoje) pavadinamas aktas, kuris nesukuria bendrųjų taisyklių. Tam, kad atitinkamas aktas „turėtų teisę“ taip vadintis, tai turi būti numatyta *Konstitucijoje* (normų hierarchijos taisyklė). Standartinė tokio pobūdžio išimtis yra valstybės biudžetas, apie kurį ir mūsų Konstitucija sako, kad jį Seimas „tvirtina įstatymu“. Būtina dar kartą pabrėžti, kad tokios išimtys (būtent išimtys!) turi būti įvardytos Konstitucijoje (nes ir požymis kyla iš Konstitucijos). Todėl įstatymu negali būti laikomas teisės aktas, kuris savavališkai konstruoja tam tikrų išimčių komplektą arba faktiškai sprendžia valdymo klausimus².

Apibūdinant įstatymo požymius dažnai nurodoma, kad jis nustato „aukščiausios teisinės galios“ ir „pirmines normas“³. Reikia pasakyti, kad iš esmės tai du skirtingi požymiai (nors ir glaudžiai susiję): kiekviena aukščiausios teisinės galios norma visada kartu yra ir pirminė norma, nors ne kiekviena pirminė norma pasižymi aukščiausia teisine galia, mat šiuo požiūriu ją gali „nurungti“ aukštesnė teisinę galią turintys *principai* (pvz., konstitucinis teisinės valstybės principas). Juk yra įprasta, kad pozityviosios konstitucijos *a priori* pašalina tam tikrą būsimų įstatymų turinį [18, p. 193].

Kalbant apie „aukščiausią teisinę galią“, pirmiausia kyla šio formalaus požymio savarankiškumo klausimas. Galima manyti, kad jis išvedamas iš kito požymio: įstatymus dažniausiai leidžia aukščiausią politinę valdžią bei suverenitetą įgyvendinančios institucijos – tauta arba parlamentas⁴. Ne visi bendro pobūdžio normos išreiškiantys parlamento arba tautos sprendimai tampa formaliu įstatymu⁵. Reikėtų sutikti su tuo, kad šis požymis gana svarbus ir savarankiškas. Beje, nėra visiškai aišku, ką reiškia apibūdinimas „aukščiausia“? Ar tai, kad teisinėje sistemoje nėra aukštesnė teisinę galią turinčių taisyklių? O kaip su konstitucija ir konstituciniais įstatymais? Juk jų galia aukštesnė nei

straipsnyje nustatytos Seimo kompetencijos bei Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtinto valdžių padalijimo principo akivaizdu, kad Seimas negali duoti tiesioginių norminio pobūdžio pavedimų Vyriausybei ne įstatymų leidybos tvarka“ [19, konstatuojamosios dalies 1 punktą].

¹ Žinoma, teoriniu požiūriu galima argumentuoti, kad galima apsieiti be įstatymo ir individualius sprendimus grįsti bendromis Konstitucijos (kaip tiesiogiai taikomo akto) nuostatomis. Praktiškai (iš principo neatmetant šios pozicijos kaip teorinės galimybės) sunku įsivaizduoti rėmimąsi Konstitucijos nuostata kaip konkrečia pozityvia bendro pobūdžio taisykle. Netgi tokios „konkrečios“ teisės, kaip teisė į teisminę gynybą, konstitucinis turinys be detalizavimo įstatymais ir sukonkretinimo negali užtikrinti vienodo asmenų traktavimo ir jų lygybės. Juk neišvengiama, kad ne *bet koku būdu ir forma išreikštas kreipimasis į teismą* (ar juo labiau *kreipimasis į bet kurį pasirinktą teismą*) bus laikomas tinkamu. Taigi būtinos bendros šiuos kriterijus apibrėžiančios taisyklės. Tik jos garantuoja faktinį, o ne deklaratyvų arba programinį teisės į teisminę gynybą užtikrinimą.

² Žr., pavyzdžiui, 1997 m. gegužės 8 d. Paskolų iš Europos investicijų banko Lietuvos geležinkelių projektui finansuoti įstatymą (visas įstatymo „norminės dalies“ tekstas: „Lietuvos Respublikos Seimas, vadovaudamasis Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymo 5 straipsnio 1 dalimi, nutaria imti 40 mln. ekių paskolas iš Europos investicijų banko Lietuvos geležinkelių projektui finansuoti“). Akivaizdu, kad šis įstatymas grindžiamas Konstitucijos 128 straipsnio nuostata, kad „sprendimus dėl valstybinės paskolos ir valstybės kitų esminių turtinių įsipareigojimų priima Seimas Vyriausybės siūlymu“. Šiuo atveju Konstitucija numato tik tai, kas priima sprendimą, o ne tai, kad minėti sprendimai privalo turėti įstatymo teisinę formą.

³ Lietuvoje tokią nuostatą yra išsakę ne tik teisės mokslininkai [16, p. 248; 20, p. 121], bet ir Konstitucinis Teismas [19, motyvuojamosios dalies 1 punktą; 21, motyvuojamosios dalies 2 punktą].

⁴ Plg.: „Ši [įstatymų] galia grindžiama tuo, kad tautos įgalioto įstatymų leidėjo – Seimo priimtame įstatyme išreiškiama tautos valia svarbiausiais visuomenės gyvenimo klausimais“ [22, motyvuojamosios dalies 1 punktą].

⁵ Tai yra pabrėžęs ir mūsų Konstitucinis Teismas: „Seimas, nutarimu sukūręs naujas teisės normas, reguliuojančias nuosavybės į žemę santykius, ir pakeitęs esamas įstatymo normas, pažeidė konstitucinį įstatymų viršenybės poįstatyminių teisės aktų atžvilgiu principą, taip pat Konstitucijos nuostatas, kad nuosavybės santykius, kartu ir šių santykių dalyvių subjektyvių teisių turinį reguliuoja įstatymai, o ne poįstatyminiai aktai. Seimas, sprenddamas klausimus, kurie yra įstatyminio reguliavimo dalykas, negali pasirinkti nutarimo formos, nes nutarimas yra žemesnio lygmens teisės aktas“ [19, motyvuojamosios dalies 1 punktą].

įstatymų. Pagaliau ir ratifikuotos tarptautinės sutartys dažnai (taip pat ir Lietuvoje) turi aukštesnę teisinę galią nei paprastieji įstatymai.

Tarkime, galima sakyti, kad konstituciniai įstatymai – irgi įstatymai. Bet juk konstitucija yra ne įstatymų leidžiamosios¹, o steigiamosios galios produktas², todėl ji ne įstatymas, o *sui generis* teisės aktas [24, p. 31]. Netgi sovietmečiu prie šio termino pripratintoje Lietuvoje jos įvardijimas „pagrindiniu įstatymu“ susilaukia vis daugiau kritikos [25].

Abejonių kelia ir kai kurių autorių ankstesniais laikais pateiktos šių požymių eksplikacijos. Antai vargu ar pateisinami prancūzų teisininko Arturo teiginiai, esą „įstatymas yra bendra norma, nesusaisyta jokia kita ankstesne nuostata, kaip kad vykdomasis aktas“ ir „kai įstatymų leidėjas reguliuoja kokį nors dalyką, jis tai daro su neribota laisve, naudojasi pačiu radikaliausiu ir pačiu pilniausiu suverenitetu“ [11, p. 217–218]. Galbūt tokia nuostata galėjo sėkmingai gyvuoti XIX ir XX amžių sandūroje, kai nepaprastai stiprias pozicijas užėmė parlamento suvereniteto doktrina, tačiau tai nebepriimtina šiandien, kai konstitucionalizmas giliai įleido šaknis ne tik Europoje, bet netgi daugelyje vadinamųjų „trečiojo pasaulio“ šalių, o konstitucija be išlygų pripažįstama aukščiausios teisinės galios aktu, kuriam subordinuoti visi kiti teisės aktai. Taigi išplitus konstitucijos kultui ir daugumoje valstybių sukūrus daugiau arba mažiau veiksmingas konstitucingumo kontrolės sistemas, susiformavo tam tikri „teisiniai prietarai“, nebeleidžiantys pritarti minčiai, kad gali egzistuoti „jokia kita ankstesne nuostata nesusaisytas“ įstatymas arba kad gali egzistuoti įstatymų leidėjui priskiriama „neribota laisvė“ (*inter alia* laisvė nustatyti konstitucijai prieštaraujantį teisinį reguliavimą). „Pačiu radikaliausiu ir pilniausiu suverenitetu“ naudojasi tik steigiamoji, o ne įstatymų leidžiamoji valdžia.

Neneigiant įstatymo galios kaip jį skiriančio bruožo, reikia pasakyti, kad ji nėra absoliučiai aukščiausia³. Tai tik „specifinė galia“. Žinoma, tie, kas konstituciją neginčijamai laiko įstatymu, šios išlygos rimtai nevertins, tačiau jiems kils praktinė problema: mažinant abstrakcijos laipsnį tampa akivaizdu, kad „pagrindinio įstatymo“, konstitucinių įstatymų ir paprastųjų įstatymų teisinė galia nėra vienoda. Jeigu ji skirtinga, tai mažesnioji (subordinuotoji) negali būti laikoma aukščiausia. Vadinasi, yra dvi alternatyvos: arba požymis nėra visuotinis, arba galia yra ne „aukščiausia“, o „specifinė“.

Beje, teiginys, kad „įstatymas yra bendra norma, nesusaisyta jokia kita ankstesne nuostata, kaip kad vykdomasis aktas“, abejotinas ir atsižvelgiant į visiškai teisingą H. Kelseno pastabą, kad „bendrujų teisės normų kūrimas yra konstitucijos taikymas ta pačia prasme, kuria bendrujų teisės normų taikymas, kai tai daro teismo arba administraciniai organai, yra individualiųjų teisės normų kūrimas“ [18, p. 198]. Todėl ir „pirminės taisyklės“ požymis nėra taip tiesmukiškai aiškintinas, kaip tai galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio.

Grįžtant prie „pirminės normos“ požymio, reikia pasakyti, kad įstatymo sampratos „nuskurdinimas“, atsisakant pripažinti jam aukščiausią teisinę galią, savaime dar nereiškia, kad „įstatymas anaipol nėra pirminis aktas“ [24, p. 31], tiksliau, tai dar nereiškia, kad įstatyme formuluojamos normos nėra pirminės.

Be abejo, vertinimas priklauso nuo to, kaip suprantame termino „pirminė norma“ prasmę. Jei jį vartosime absoliutaus originalumo savybei žymėti, įstatymo požymiu šis atributas būti negalės. Kita vertus, galima drąsiai pripažinti, kad įstatymuose esančios taisyklės yra pirminės ta prasme, kad *pačios nustato teises ir pareigas*, o ne tik reglamentuoja teisių ir pareigų įgyvendinimo *tvarką* (kaip poįstatyminiai aktai)⁴. Nustatyti teises (kartu su jų ribojimo pagrindais) ir pareigas teisinių santykių subjektams yra įstatymo prerogatyva⁵.

¹ Beje, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas taip pat vartoja terminus, kurie turėtų reikšti (bent jau daugumos 1997 m. jį sudariusių teisėjų požiūriu), kad mūsų Konstitucija yra įstatymas, o ne *sui generis* teisės aktas (plg.: „Konstitucija apibūdinama kaip pagrindinis įstatymas, turintis aukščiausią teisinę galią *įstatymų* hierarchinėje sistemoje“ [23, motyvuojamosios dalies 2.2 punktą]).

² Šis skirtumas ypač išryškėjo Prancūzijoje po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos.

³ Panašu, kad šio įstatymo požymio atsisakė ir Konstitucinis Teismas. Praėjus dešimčiai metų nuo nutarimų, kuriuose įstatymus apibūdino ne tik „pirminiu“, bet ir „aukščiausios galios“ požymiu, 2004 m. jis jau nurodė tik tiek, kad „Seimo išleistas įstatymas – tai Konstitucijos ir Seimo statuto nustatyta tvarka išleistas pirminis teisės aktas“ ir tarsi pasiteisindamas, kodėl „pamirštas“ liko „aukščiausios galios“ požymis, pridūrė: „[...] įstatymai turi neprieštarauti Konstitucijai ir konstituciniams įstatymams“ [26, motyvuojamosios dalies IV.9 punktą].

⁴ Plg.: „[įstatymai] formuluoja pradines, pamatines teisės normas; visi kiti teisės aktai leidžiami tik jas sukongretinti ir vykdyti“ [16, p. 248].

⁵ Pirmą kartą aukščiausiu teisiniu ir politiniu lygiu šis principas buvo įtvirtintas 1789 metais, kai Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos 4 straipsnyje buvo nustatyta, kad laisvės sudaro galia elgtis taip, kad nebūtų daroma žala kitam, todėl prigimtinųjų teisių įgyvendinimas gali turėti tik tokias ribas, kurios kitiems visuomenės nariams užtikrina naudojimąsi tomis pačiomis teisėmis, ir *tos ribos gali būti nustatomos tik įstatymu* (plg.: „La liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui: ainsi, l'exercice des droits naturels de chaque homme n'a de bornes que celles qui assurent aux autres Membres de la Société la jouissance de ces mêmes droits. Ces bornes ne peuvent être déterminées que par la Loi“ [27]).

Sakydami, kad pirmines normas formuluoja konstitucija ir *tik konstitucija*, „pirminę normą“ paverstume visiškai abstrakčiu dalyku, neturinčiu jokio konkretaus turinio (teisių ir pareigų prasme). Juk konstitucijoje formuluojami principai (tegu dažnai ir sunkiai atskiriami nuo normų) nieko nesako, nei ką aš kaip pilietis galiu, nei ką privalau. Pavyzdžiui, nuostata „nuosavybė neliečiama“ nieko nepasako apie tai, ar šį imperatyvą pažeidęs asmuo bus kaip nors nubaustas (galbūt bus tenkinamasi restitucija, kuri netgi ne visada galima), o jei bus – tai kaip¹?

Svarbu pabrėžti ir tai, kad terminas „pirminė norma“ čia vartojamas ne H. Kelseno išpopuliarinta hierarchine prasme (t. y. kad iš jos galią gauna visos kitos žemesnės galios normos). Čia vartojama prasme normos „pirminis“ pobūdis reiškia „tiktai“ tai, kad būtent iš jos teisės subjektams kyla bendro pobūdžio teisės ir pareigos (nesvarbu, ar tai teismo pareiga bausti kyšininką kriminaline bausme, ar piliečio teisė reikalauti, kad jį sužalojęs nusikaltėlis atlygintų neturtinę žalą).

Atsižvelgiant į šią „pirminės normos“ sampratą, nėra pagrindo tvirtinti, kad konstitucijoje (konkrečiai – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje)² nėra pirminių normų ir visos jos formuluojamos tik įstatymuose. Taigi įstatymas nėra absoliučiai vienintelis „pirminių normų“ šaltinis. Kartu šis įstatymo požymis nereiškia, kad įstatymo tekste negali būti užfiksuota ne pirminių normų (požiūris į ne bendro pobūdžio normų formulavimą įstatymuose buvo gerokai kategoriškesnis!). Jis rodo tik tai, kad įstatymas *skirtas* pirminėms normoms įtvirtinti ir kad pirmines normas *gali išreikšti* tik įstatymas (arba Konstitucija). Pastaroji tezė grindžiama tuo, kad įvykdyti konstitucinį reikalavimą ir užtikrinti asmenų lygybę galima tik nustatant bendras taisykles (tai jau buvo įrodyta), o kadangi teisės ir pareigos kyla iš pirminių normų (šiuo straipsnyje terminui „pirminė norma“ priskiriama būtent tokia prasmė), vadinasi, pirminė – teisės ir pareigas sukurianti – norma visada kartu turi būti ir bendra taisyklė.

Pažymėtina, kad skirtingose šalyse šis požymis įstatymams gali būti ir nebūdingas (taip yra ten, kur vyriausybei suteikta deleguotosios įstatymų leidybos teisė – teisė leisti pirmines taisykles nustatančius ordonansus arba kitaip vadinamus aktus).

Beje, „pirminės normos“ požymis neretai papildomas nurodant, kad „įstatymai tvarko ir reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius“ [20, p. 121; 28, p. 82]. Kas priskirtina svarbiausiems visuomeniniams santykiams, yra valios sprendimo dalykas. Tai sprendžia kiekviena visuomenė, kiekviena valstybė. Juk „įstatymų ir poįstatyminių valdymo aktų reguliavimo ribos priklauso nuo daugelio veiksnių – teisės tradicijų, visuomenės politinės ir teisinės kultūros lygio, tačiau tiek teisės teorijos, tiek įstatymų leidybos praktikos požiūriu tam tikri visuomenės prioritetiniai dalykai turi būti reguliuojami tik įstatymais“ [22, motyvuojamosios dalies 1 punktą].

Kita vertus, sakoma, kad „Demokratinėje visuomenėje prioritetas teikiamas žmogui, todėl viskas, kas susiję su pagrindinėmis žmogaus teisėmis ir laisvėmis, reguliuojama įstatymais. Tai ir žmogaus teisių bei laisvių patvirtinimas, ir jų turinio apibrėžimas, ir apsaugos bei gynimo teisinės garantijos, ir leistinas jų apribojimas, ir kt.“ [22, motyvuojamosios dalies 1 punktą]. Taigi panašu, kad egzistuoja tik tam tikras „svarbumo“ minimumas – viskas, kas susiję su žmogaus teisėmis. Bet juk su jomis (bent jau netiesiogiai) susijusi visa teisė (netgi žala, padaryta juridinio asmens nuosavybei, padaroma ir kažkokiam žmogui). Todėl vargu ar tai funkcionalus *atskyrimas*. Dar daugiau. Netgi tarė, kad tai, kas susiję su žmogaus teisėmis, įmanoma atskirti nuo kitų pirminių normų, susiduriame su papildomais klausimais (pavyzdžiui, ten, kur egzistuoja organinių (konstitucinių) įstatymų institutai, „svarbiausios“ su žmogaus teisėmis susijusios nuostatos kartais nustatomos būtent tokiuose *aukštesnės teisinės galios įstatymuose* [29, p. 44–45]).

Galiausiai tai, kad kai kuriose užsienio valstybėse tam tikromis sąlygomis pirmines normas gali numatyti aktai, nepriskiriami formaliesiems įstatymams, nereiškia, kad ta pati galimybė yra ir Lietuvoje. Pas mus ne tik negalima deleguotoji įstatymų leidyba (Konstitucijoje numatytų konkrečių prerogatyvų perleidimo prasme), bet ir, kaip jau buvo minėta, apskritai visos pirminės teisės ir pareigos nustatančios normos turi būti įtvirtintos įstatyme.

Dar vienas prof. L. Duguit nurodomas įstatymo požymis – įstatymas išreiškia įsakmias normas (arba kaip jis pats sako – įstatymas yra įsakmi norma). Iš tiesų įstatymais negali būti laikomos tik rekomendacinio pobūdžio normos (jas išreiškiantys aktai)³. Visiškai pritariant šiam požymiui galima

¹ Vien mūsų Baudžiamajame kodekse numatyta daugybė nusikaltimų sudėčių, kuriomis siekiama užtikrinti minėto konstitucinio principo įgyvendinimą. Kai kurių veikų, susijusių su nuosavybės teisių (kurių konkretus turinys taip pat nustatomas įstatymu!) pažeidimu, Baudžiamajame kodekse nerasime – jos siejamos tik su žalos atlyginimu (ir tai ne visais atvejais arba tik esant tam tikroms papildomoms sąlygoms).

² Pavyzdžiui, pagal Konstitucijos 71 straipsnio 3 dalį „Referendumu priimtą įstatymą ar kitą aktą ne vėliau kaip per 5 dienas privalo pasirašyti ir oficialiai paskelbti Respublikos Prezidentas“.

³ Beje, „rekomendacinis pobūdis“ kartais būna netinkamai interpretuojamas. Antai 2004 m. balandžio 15 d., Lietuvos Respublikos Seime svarstant Prezidento rinkimų įstatymo pataisas, Seimo narys Petras Papovas pareiškė, kad „buvo labai

nurodyti, kad „rekomendacinės normos“ apskritai yra ne teisinis, o kažkur šalia teisės egzistuojantis reiškinys. Tokios normos neatitinka vieno pagrindinių pozityviosios teisės požymių – privalomumo, kurį garantuoja organizuota valstybės prievarta¹.

Tiesa, analizuodami teisinę praktiką galime suabejoti, ar tikrai įstatymas visada užtikrinamas taikant materialinę prievartą. Pavyzdžiui, ar gali kas nors taikyti prievartos priemones įstatymo nesilaikančiam parlamentui? Dabartiniu metu bent jau galime atmesti anksčiau daug ginčų kėlusius neteisėto veikimo atvejus – konstitucinės justicijos institucijos turi kompetenciją juos neutralizuoti. Vis dėlto parlamento neteisėto neveikimo problema išlieka. Galbūt ji tėra tik išimtis, juo labiau kad kalbame apie suvereno atstovą (vienintelį). Nepaisant to, bausmę parlamentui kaip institucijai vargu ar įmanoma numatyti (H. L. A. Hartas sako, kad to ir nereikia, nes įstatymų leidėjo kompetenciją numatančios normos išreiškia ne teisinės pareigas, o neteisenumą (galios nebuvimą) [32, p. 142–143]).

Kai kas nurodo ir kitų į įstatymo požymių pretenduojančių atributų. „Bet kokia taisyklė, net jei ji ir būtų suvereno išleista, nėra įstatymas, jei ji neatspindi bendrų poreikių“, – rašė L. Duguit [33, p. 12]. Labai panašiai skambėjo ir 1793 m. Prancūzijos Konstitucijos 4 punktas: įstatymas gali nustatyti tik tai, kas teisinga ir naudinga visuomenei². S. Vansevičius taip pat rašo, kad įstatymas privalo išreikšti „tautos interesus“ [20, p. 121].

Analizuodami šį „požymį“ susiduriame su neaiškumu, kas ir kaip gali nustatyti tai, kas yra gera tautai (kokie jos poreikiai) ir kokie konkretūs sprendimai padeda tą gerovę pasiekti. Atsakymus į šiuos klausimus lemia įsitikinimai, ideologijos ir vertybės. Kai kalbame apie skirtingus žmones bei socialines grupes, jie dažniausiai nesutampa³. Pagaliau netgi jei vertybės ir sutampa, tai tik kaip abstrakcijos, o ne kaip konkrečios teisinės nuostatos. Todėl praktiniu požiūriu šis reikalavimas – išreikšti tautos interesus – tėra tam tikra maksima, kurią galima taikyti kaip įstatymų leidybos principą, bet ne vertinti kaip įstatymo požymį. Dar daugiau. Kadangi šis reikalavimas susijęs su *asmeniniu* įstatymų leidybos procese dalyvaujančio asmens vertinimu ir jo pagrindu daromu *vidiniu* apsisprendimu, šios maksimos įgyvendinimo neįmanoma objektyvizuoti. Vadinasi, ji gali būti net ne teisinė, o tik moralinė maksima.

Tiesa, teisinį šios maksimos turinį galima bandyti grįsti Konstitucijos nuostata „valdžios įstaigos tarnauja žmonėms“⁴, o kadangi Seimas yra „valdžios įstaiga“, jis privalo tarnauti žmonėms ir priimti jiems naudingus sprendimus. Ši nuostata nebūtinai turi būti suprantama kaip nukreipta į veiklos rezultata, veikiau į procesą. Be to, turime atminti, kad Lietuvoje įstatymų leidėjas yra ne tik Seimas, bet ir tauta, kuri nėra „valdžios įstaiga“. Netgi jei ją taip pavadintume, reikalavimas, kad ji tarnautų „sau pačiai“, būtų gana keistas. Juk „bet kokiomis aplinkybėmis tauta turi teisę pakeisti savo įstatymus, net ir geriausius; jeigu jai patinka kenkti sau, kas turi teisę jai sukliudyti?“ [13, p. 184].

Taigi bendrų poreikių ir interesų atspindėjimas gali būti laikomas *idealaus*, bet ne realaus įstatymo požymiu.

Jau ne kartą buvo minėti mūsų laikų įsitikinimai, neleidžiantys įstatymu laikyti akto, kuriame formuluojamos taisyklės pagal savo turinį prieštarautų konstitucinėms nuostatom. Taigi būtinumas atitikti (turinio požiūriu) Konstituciją yra vienas esminių įstatymo požymių. Šį požymį galima grįsti ir teoriškai (turima omenyje H. Kelseno išplėtotą teisės kaip hierarchinės normų piramidės koncepcija, kurioje kiekviena norma savo galią gauna iš aukštesnės normos – vadinasi, *ex definitio* negali jai prieštarauti), ir formaliai (turima omenyje Konstitucijos 7 straipsnio nuostata „Negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai“), ir ideologiškai (tauta nustatė ribas, kurių valdžiai nevalia pažeisti).

Tiesa, kaip teigė pats H. Kelsenas, „antikonstitucinis“ įstatymas yra galiojantis įstatymas tol, kol nėra panaikintas tuo atskiru atveju arba apskritai. Jis yra ne niekinis, bet nuginčijamas [18, p. 138]. Todėl kalbant apie šį požymį reikia atsižvelgti į tai, kad kol Konstitucinis Teismas nepasakė kitaip,

daug abejonių svarstant profesoriaus V. Landsbergio pasiūlymą, nes vis dėlto *įstatyme teisės normos turi būti ne rekomendacinio pobūdžio*“ [30]. Aptariamam atveju ne norma buvo rekomendacinė, o normos pagrindu Vyriausioji rinkimų komisija turėjo teikti rekomendaciją (t. y. įstatymo norma Vyriausiąją rinkimų komisiją įpareigojo rekomenduoti). Atrodytų akivaizdu, kad tai visiškai skirtingi dalykai.

¹ Plg.: „neginamos žmogaus teisės ir laisvės taptų beprasmės, jeigu nebūtų atsižvelgiama į visuotinę taisyklę *ubi jus ibi remedium*: jei įstatymas suteikia teisę, jis duoda ir priemonę jai apginti“ [31, motyvuojamosios dalies I punktas].

² Plg.: „[...] elle ne peut ordonner que ce qui est juste et utile à la société“ [34].

³ Antai vieni Seimo nariai manė, kad Lietuvai naudinga įstoti į NATO. Jie nuosekliai rėmė visus įstatymų projektus, kurie Lietuvą artino prie narystei šioje organizacijoje keliamų standartų, kiti manė, kad Tautos interesas yra likti kuo toliau nuo šio aljanso, todėl balsavo prieš tokius įstatymus (netgi jei apskritai juos būtų laikę gerais, būtų pateisinama, jei balsuotų prieš juos vien tam, kad sutrukdytų Lietuvos integracijai į NATO). Taigi abi Seimo narių grupės siekė Tautos gerovės, bet tą gerovę suprato nevienodai, todėl ir įstatymų naudą vertino skirtingai.

⁴ Žr. Konstitucijos 5 straipsnio 3 dalį.

įstatymas laikomas atitinkančiu Konstituciją. Kitaip tariant, teisiniu požiūriu *galioja įstatymo konstitucingumo prezumpcija*.

Įstatymas apibūdinamas ir kai kuriais išskirtinai formaliais kriterijais. Šiuo požiūriu įstatymu laikomas tik teisės aktas (rašytinis dokumentas), turintis specialų pavadinimą, kurį priėmė specialiai įgaliotas subjektas, be to, tai padarė nustatyta tvarka.

Pirmas būtinas dalykas, kuris būtinas formaliajam įstatymui – tai, kad jis būtų rašytinis dokumentas, kurio pavadinime būtų įrašyta, jog tai yra būtent įstatymas, o ne nutarimas, rezoliucija, sprendimas arba koks kitas aktas. Prieš nusprendžiant, ar prie konkretaus teisės akto šis pavadinimas gali būti nurodomas, visada reikia įvertinti visus kitus atributus (tiek, kiek jų yra nustatyta konkrečioje teisinėje sistemoje).

Dažniausiai pirmiausia žiūrima, kas tam tikroje teisinėje sistemoje yra *formaliai įgaliotas* išleisti įstatymą. Dabartinais laikais įgaliojimai įvardijami formaliojoje konstitucijoje. Ten, kur formaliosios konstitucijos nėra (pvz., Jungtinėje Karalystėje), įstatymai leidžiami *pagal tradiciją* (materialiąją konstituciją).

Įgaliojimus leisti įstatymus visada turi tik aukščiausios valdžios institucijos [16, p. 247; 20, p. 121]. Tokių subjektų (įstatymų leidėjų) dažniausiai būna vienas (parlamentas) arba du (parlamentas ir tauta – kaip kad yra Lietuvoje). Kartais atsiranda dar du – valstybės vadovas (jis tai dažniausiai daro ypatingomis aplinkybėmis) ir vyriausybė (dažniausiai tai daro tik tam tikrose srityse ir neperžengdama tam tikrų ribų).

Tai, kad teisės aktą priėmė atitinkamus įgaliojimus turintis subjektas, dar nereiškia, kad jo antrašėje galima rašyti „įstatymas“ ir jį laikyti įstatymu¹. Juk parlamentas priima įvairius aktus. Antai ir Lietuvos Respublikos Seimas, be įstatymų, priima norminius bei nenorminius nutarimus, rezoliucijas, pareiškimus, deklaracijas ir kt. Skiriamasis įstatymų bruožas yra tas, kad parlamente jiems priimti taikomos specialios procedūros, užtikrinančios detalesnį atitinkamų aktų išnagrinėjimą, platesnes diskusijas (*inter alia* tarpinstituciniu lygmeniu). Įprasta numatyti ir ilgesnius terminus tarp atskirų įstatymų svarstymo ir priėmimo stadijų. Pagaliau įstatymų dažniausiai neišleidžia vienas subjektas (bent jau formaliai). Į šį procesą, be parlamento, įtraukiamas veto teisę turintis valstybės vadovas. Netgi jei valstybės vadovas šios teisės neturi (formaliai arba dėl susiklosčiusios tradicijos ar papročio), būna reikalingas bent formalus jo arba vyriausybės vadovo patvirtinimas. Tai ir yra valdžių padalijimą papildantis „stabdžių ir atsvarų“ mechanizmas.

Lietuvos Respublikos Seime įstatymams priimti taip pat taikomos specialios (sudėtingesnės) procedūros, o galutinėje įstatymų leidybos stadijoje būtinai dalyvauja Respublikos Prezidentas. Tik referendumo atveju procedūros praktiškai nesiskiria priimant *bet kokius sprendimus* (vienintelis referendumu priimamų *įstatymų* skiriamasis bruožas yra tas, kad, priešingai nei teisės aktais nelaikomus referendumu priimtus *sprendimus*, juos turi verifikuoti Respublikos Prezidentas; tačiau veto teisės jis neturi). Šias procedūras apibrėžia Konstitucija ir įstatymai².

Išvados

Lietuvoje įstatymas yra visuotinė priemonė, užtikrinanti, kad bus įgyvendintas konstitucinis asmenų lygybės įstatymui principas. Tačiau tik bendra taisyklė, o ne individualūs paliepimai gali užtikrinti, kad su teisės subjektais bus elgiamasi vienodai, t. y. jie bus traktuojami kaip lygūs ir vienodomis sąlygomis įgis tiek pat ir tokių pačių teisių bei pareigų. Tai lemia ne tik subjektyvios (konkrečius sprendimus priimantys pareigūnai gali būti šališki), bet ir objektyvios aplinkybės (šie pareigūnai negali būti vienodai lygūs, jeigu neturi etalono pagal kurį privalo elgtis). Įstatyme gali būti formuluojamos tik bendro pobūdžio taisyklės (išimtytys turi būti numatytos pačioje Konstitucijoje).

Deja, abstrakčiai suformuluotos įstatymo nuostatos savaime negarantuoja saugumo nuo šališko traktavimo, nes panaudojus tam tikrų abstrakcijų seką galima „nusitaikyti“ į vieną konkretų asmenį arba situaciją. Todėl esminiu materialųjį įstatymą žyminčiu bruožu reikia laikyti ne tik formalų, bet ir faktinį taisyklės bendrumą.

¹ Čekų romanistas M. Bartošekas teigia, kad XII lentelių įstatymuose nustatyta, esą *kiekvienas* tautos susirinkimo sprendimas privalo turėti įstatymo galią [35, p. 179]. Panašų teiginį randame ir prof. M. Maksimaičio knygoje („Dvylikos lentelių įstatymai baigėsi nurodymu, kad ateityje įstatymo galią turėsią tautos susirinkimo nutarimai (XII lent., 5 str.)“ [36, p. 42]). Iš tiesų, pasak Livijaus, XII lentelėje yra įstatymas, kuriame nurodyta, kad tai, ką nustato tauta, yra teisė. Tačiau atrodo, kad čia Livijaus sakoma, jog tai, ką pasakė tauta, bus „teisė“, o ne „įstatymas“ (plg.: „in XII tabulis legem esse, ut quodcumque postremum populus iussisset, id ius ratumque esset“ [37]).

² Plg.: „Įstatymai Seime priimami laikantis įstatymo nustatytos procedūros“ (žr. Konstitucijos 69 str. 1 d.); „Įstatymas yra Konstitucijos ir kitų įstatymų nustatyta tvarka išleistas pirminis teisės aktas“ [21, motyvuojamosios dalies 2 punktas].

Įstatymui dažnai priskiriami „aukščiausios teisinės galios“ ir „pirminių normų“ atributai. Reikia pasakyti, kad iš esmės tai du skirtingi atributai: kiekviena aukščiausios teisinės galios norma visada kartu yra ir pirminė norma, nors ne kiekviena pirminė norma pasižymi aukščiausia teisine galia, mat šiuo požiūriu ją gali „nurungti“ aukštesnę teisinę galią turintys principai.

Kadangi įstatymo teisėtumas vertinamas pagal jo atitiktį Konstitucijai, jam nebūdingas „aukščiausios teisinės galios“ požymis. Įstatymui gali būti priskiriama tik „specifinė teisinė galia“.

Įstatymas nėra vienintelis „pirminių normų“ šaltinis. Jas gali numatyti ir Konstitucija. Be to, „pirminės normos“ požymis nereiškia, kad įstatymo tekste negali būti užfiksuota ne pirminių normų. Jis reiškia tik tai, kad įstatymas skirtas pirminėms normoms įtvirtinti ir kad pirmines normas gali išreikšti tik įstatymas (arba Konstitucija).

Reikalavimo, kad įstatymas išreikštų „tautos interesus“ arba „bendrus poreikius“, priskyrimas įstatymo požymiams gana sudėtingas. Čia susiduriame su neaiškumu, kas ir kaip gali nustatyti tai, kas yra gera tautai (kokie jos poreikiai) ir kokie konkretūs sprendimai padeda tą gerovę pasiekti. Atsakymus į šiuos klausimus lemia įsitikinimai, ideologijos ir vertybės, kurie nė vienoje visuomenėje dažniausiai nesutampa, pagaliau netgi jei sutampa, tai tik kaip abstrakcijos, o ne kaip konkrečios teisinės nuostatos. Todėl praktiniu požiūriu reikalavimas išreikšti tautos interesus tėra tam tikra maksima, kurią galima taikyti kaip įstatymų leidybos principą, bet ne vertinti kaip įstatymo požymį. Be to, šis reikalavimas susijęs su asmeniniu įstatymų leidybos procese dalyvaujančio asmens vertinimu ir jo pagrindu daromu vidiniu apsisprendimu, todėl šios maksimos įgyvendinimo neįmanoma objektyvizuoti. Vadinas, bendrų poreikių ir interesų atspindėjimas gali būti laikomas idealaus, bet ne realaus įstatymo požymis.

Vienu esminių įstatymo požymių laikytinas būtinumas atitikti Konstituciją (turinio požiūriu). Tiesa, „antikonstitucinis“ įstatymas yra galiojantis įstatymas tol, kol nėra panaikintas tam atskiram atvejui arba apskritai. Jis yra ne niekinis, bet nuginkijamas. Todėl kalbant apie šį požymį būtina atsižvelgti į tai, kad kol Konstitucinis Teismas nepasakė kitaip, įstatymas laikomas atitinkančiu Konstituciją, t. y. teisiniu požiūriu galioja įstatymo konstitucingumo prezumpcija.

Įstatymas apibūdinamas ir kai kuriais išimtinai formaliais kriterijais. Šiuo požiūriu įstatymu laikomas tik teisės aktas (rašytinis dokumentas), turintis specialų pavadinimą, kurį priėmė specialiai įgaliotas subjektas, be to, tai jis padarė nustatyta tvarka.

Reziumuojant įstatymo požymių analizę galima apibrėžti, kad Lietuvoje įstatymu laikytinas (1) Seimo arba tautos (2) specialia Konstitucijoje ir įstatymuose nustatyta tvarka išleistas, (3) Konstituciją atitinkantis (4) oficialus rašytinis dokumentas, (5) išreiškiantis jų valią (6) nustatyti pirmines (7) specifinę teisinę galią turinčias (8) bendro pobūdžio elgesio taisykles, (9) sankcionuotas valstybės priedavimu.

LITERATŪRA

1. **Pound R.** The ideal element in law. – Indianapolis, 2002.
2. **von Hayek F. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. T. 2. Socialinio teisingumo mirazas. – Vilnius, 1998.
3. **Антология** мировой правовой мысли [в пяти томах]. Том 3. Европа и Америка, XVII–XX в.в. – Москва, 1999.
4. **Aquinas Th.** Summa Theologiae // <http://www.unav.es/filosofia/alarcon/amicis/sth2090.html> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.)
5. **Mikelėnas V.** Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Kn. 1: Bendrosios nuostatos. – Vilnius, 2001.
6. **1789 m.** Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (prancūzų k.) // <http://www.adminet.com/ddhc.txt> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.)
7. **Hesiodas.** Teogonija. – Vilnius, 2002.
8. **Aristotelis.** Politika. – Vilnius, 1997.
9. **Leonas P.** Sociologijos paskaitos. – Kaunas, 1939.
10. **von Hayek F. A.** Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė. T. 1. Taisyklės ir tvarka. – Vilnius, 1998.
11. **Дюри Л.** Конституционное право. Общая теория государства. – Москва, 1908.
12. **Rawls J. A.** Theory of Justice. – Oxford, 1971.
13. **Ruso Ž. Ž.** Rinktiniai raštai. – Vilnius, 1979.
14. **Konstitucinio Teismo** 2003 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 11 straipsnio 4 dalies 9 punkto (2000 m. lapkričio 28 d. redakcija) ir 2000 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos

- prokuratūros įstatymo 11 straipsnio pakeitimo įstatymo 2 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin. 2003. Nr. 10–366.
15. **Hume D.** On the First Principles of Government // <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/hume/firstpri.hme> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.).
 16. **Vaišvila A.** Teisės teorija. – Vilnius, 2000.
 17. **Общая** теория государства и права [академический курс в 2-х томах]. Т. 2. Теория права / Отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Москва, 1998.
 18. **Kelsen H.** Grynoji teisės teorija. – Vilnius, 2002.
 19. **Konstitucinio Teismo** 1994 m. sausio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. birželio 17 d. Seimo nutarimo „Dėl žemės reformos pagrindinių krypčių“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin. 1994. Nr. 7–116.
 20. **Vansevičius S.** Valstybės ir teisės teorija. – Vilnius, 2000.
 21. **Konstitucinio Teismo** 1994 m. liepos 22 d. nutarimas „Dėl 1994 m. birželio 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo pakeitimo ir papildymo“ 1, 9, 12 ir 39 punktų nuostatų, kuriomis buvo pakeisti ar papildyti referendumo įstatymo 1, 9, 12 ir 32 straipsniai, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin. 1994. Nr. 57–1120.
 22. **Konstitucinio Teismo** 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių išlikusių nekilnojamoji turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ // Žin. 1995. Nr. 89–2007.
 23. **Konstitucinio Teismo** 1997 m. gegužės 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimo „Dėl Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos narių paskyrimo“ pripažinimo netekusiu galios ir Lietuvos nacionalinio radijo ir televizijos tarybos sudarymo“ atitikimo Konstitucijai“ // Žin. 1997. Nr. 49–1173; 1997. Nr. 50 (atitaisymas).
 24. **Jarašiūnas E.** Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. – Vilnius, 2003.
 25. **Dobryninas A.** Konstitucija: tarp politikos ir teisės // Politologija. 1998. Nr. 1.
 26. **Konstitucinio Teismo** 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I–619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai“ // Žin. 2004. Nr. 38–1236.
 27. **1789 m.** Prancūzijos Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija (prancūzų k.) // <http://www.adminet.com/ddhc.txt> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.).
 28. **Алексеев С. С.** Право: Азбука, теория, философия. – Москва, 1999.
 29. **Vaičaitis V. A.** Konstitucinių įstatymų fenomenas. – Vilnius, 2004.
 30. **Lietuvos Respublikos** Seimo posėdžio stenograma (2004 m. balandžio 15 d. rytinis plenarinis posėdis) // <http://www3.lrs.lt/cgi-bin/preps2?Condition1=230876&Condition2> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.).
 31. **Konstitucinio Teismo** 1997 m. spalio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnio penktosios dalies ir 242 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Žin. 1997. Nr. 91–2289.
 32. **Hart H. L. A.** Teisės samprata. – Vilnius, 1997.
 33. **Duguit L.** L'Etat, le droit législatif et la loi positive. – Paris, 1901.
 34. **1793 m.** Prancūzijos Konstitucija (prancūzų k.) // <http://www.conseil-constitutionnel.fr/textes/constitution/c1793.htm> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.).
 35. **Бартошек М.** Римское право: Понятия, термины, определения. – Москва, 1989.
 36. **Maksimaitis M.** Užsienio teisės istorija. – Vilnius, 1998.
 37. **Dvylikos** lentelių įstatymai (lotynų k.) // <http://rome.webzone.ru/ius/library/twelve/twelve.html#t12> (prisijungta 2004 m. gruodžio 21 d.).

The Concept of Statute

Dr. Petras Ragauskas
Law Institute, Lithuania

Keywords: *statute, attributes of statute, constitution.*

SUMMARY

Under the Constitution of the Republic of Lithuania a law (statute) is a universal mean to ensure the implementation of the constitutional principle of the equality of individuals (as courts and other state institutions as well as officials are not sovereign and obey exceptionally the laws).

It is not possible to ensure the equality of individuals if decisions made in each individual case are not based on clear rules of general character. This is determined not only by a possibility of abuse of office by institutions and officials who have wide powers unrestricted by general rules but also by absence of an objective equality standard. Pursuant to the Constitution, all individuals are (must be) equal before the law and the rules of general character can ensure the equality. Only the rules of general character can be set forth in a law. Exceptions must be envisaged by the Constitution, for example, approving the state budget drawn up of the norms of individual character.

All the primary (establishing original rights and duties) standards of law must be consolidated in laws. This means that even laws cannot envisage the rules of individual character that are not based on the rules of general character.

As legality of laws is assessed according to their conformity with the Constitution, in Lithuania laws do not have the typical aspect of the supreme legal power. They can only have the specific legal power attributed to them.

Taking into consideration the analysis of the features of law carried out in the thesis, a law of the Republic of Lithuania is defined as follows: (1) the Seimas or the nation – (2) enacted laws pursuant to the special procedure envisaged by the Constitution and the laws, (3) that are in line with the Constitution; (4) a law is an official written document (5) expressing the lawmakers' will (6) to set primary rules (7) that hold a specific legal power and (8) general rules of behaviour (9) sanctioned with the state control.

